

KPI podpisala Amendola (do tega časa je bil v Tunisu) in Dozza, za socialiste pa Saragat, sedanji predsednik italijanske republike. Druga točka postavlja kot nalogo »boj za mir, neodvisnost in svobodo...«, katerega »direktni organ je akcijski komite treh strank«. Najvažnejša pa je dopolnilna izjava ob koncu sporazuma, ki pravi: »KPI, Socialistična stranka Italije in gibanje 'Giustizia e libertà' izjavljajo svojo voljo po miru, prijateljstvu in spoštovanju nacionalne neodvisnosti ljudstev: na isti način mora Italija zahtevati spoštovanje in integriteto svojega nacionalnega teritorija« (s. 162).

Amendola ima sporazum (s. XXXIII) v Lyonu za izhodiščno točko, ki pelje prek ustanovitve CLN (Comitato di liberazione nazionale) do vlade nacionalne enotosti v Salerno, v katero vstopijo tudi predstavniki KPI. Damo mu lahko prav. Toda zgodovina antifašizma od leta 1927 (naj omenim le klasike tega pregleda Salvatorelli-Mira in od najnovejših Catalano) nam pove, da so socialisti in pristaši »Giustizia e libertà stali vso dobo antifašizma na obrambi rapalske meje kot na izpolnitvi upravičenih italijanskih aspiracij in zato so bili proti izjavi treh partij, ki jo je podpisala KPI. Slovencem in Hrvatom so obljubili ob zvenečih demokratičnih geslih kvečjemu kulturno in občinsko upravno avtonomijo.

Nekaj je bilo o tem rečeno že v oceni Fogarjeve knjige (glej »Prispevki«, 1963). To lahko delno pojasnjuje zadržanje federalnega sekretarja KPI v Trstu Frausina in še marsikaj. Tudi zadržanje Massole v dopisih s Kardeljem (»Jesen 1942«) nam postane razumljivejše. Še eno dejstvo je za Massolo bilo važno. Prve mesece leta 1943 se je okrog njega, ki je do tedaj bil v Italiji sam od vodilnih mož KPI, zbral ves zunanji urad, vodstvo Partije, in postal je notranji urad, osnova bodočega CK. Prišli so Negarville, Roasio, Novella in nato še Amendola (glej s. XXXII—XXXIII). Poraz hitlerjevskih armad pred Stalingradom in izkrcavanje zahodnih zaveznikov v severni Afriki so fašizem spodkopali na frontah. Veliki štrajki marca 1943 v zgornji Italiji, čisto gotovo zasluga U. Massole, pa so pod vplivom porazov na frontah spodnesli tla fašizmu v notranjosti države.

Amendola nam v svoji oceni 25. julija 1943 pojasnjuje, zakaj ni antifašizem po marčni štrajkovni zmagi prevzel iniciative v boju proti fašizmu. Junija 1943, sicer že pozno, sta bila dva sestanka koalicije antifašističnih strank, h kateri so se pridružili še demokristjani, liberalci in socialistična skupina MUP (Movimento unione proletaria), gibanje za združitev proletariata. Partija je predložila načrt: z ljudsko fronto bi prek splošnega štrajka in s tem, da bi pridobili vojsko, stiki z nekaterimi generali so že bili vzpostavljeni, z masovnim ljudskim pritiskom prisilili »monarhijo, da intervenira... in formira demokratično vlado« (s. 26—27). »Giustizia e libertà, ki se je medtem že formirala v akcijsko stranko, je zaradi republikanske ideologije odklonila vsako intervencijo monarha. Liberalci in katoličani pa junija 1943 še niso bili »za neposredni boj«. Tako je načrt KPI propadel. Namesto, da bi prišlo do revolucionarnega gibanja ljudskih množic, so na vrhu fašisti in generali izvršili svoje udare. — Dodajam iz drugih virov še sodbo, zakaj niso katoličani in liberalci pristali na to iniciativo. Razen tega, da niso bili za revolucionarne akcije, je De Gasperi, ki je že tedaj imel ugled, menil, da je bolje, če kralj in generaliteta prevzamejo naše odij za izgubljeno vojno, ki so jo zakrivali ob fašistih, da bi demokratične sile prišle na vlado čistih rok.

V političnem pregledu (VI. Vstaja 8. septembra 1943 itd., s. 77—111) piše Amendola (s. 79), da je Partija oktobra 1943 dala iniciativo ustanoviti udarne brigade »Garibaldi«. Da so pod vplivom in pomoči NOB na Primorskem prve italijanske brigade nastale že septembra 1943 in to na našem ozemlju, na Krasu in v Brdih — Benečiji, o tem ni govora. Pač pa pravi, da je »prva udarna brigada 'Garibaldi' bila ustanovljena v Furlaniji«. O tem je drugače poročal že klasik italijanske rezistence Battaglia (»Storia della resistenza italiana«), ki je objavil celo sliko, dasi napačno označeno (govori o brigadi, v resnici je na fotografiji le bataljon garibaldincev ob Gregorčičevi brigadi).

J. I.

Ennio Maserati, »L'occupazione jugoslava di Trieste«, maj—junij 1945. Del Bianco, Udine 1963.

Delo zaključuje italijansko rezistenco v Trstu; pisano je z vidika tržaškega CLN. Casovno je nadaljevanje in zaključek Fogarjeve knjige, ki sem jo ocenil in dopolnil v »Prispevkih« za leto 1963.

Tržaški zgodovinar Giulio Cervani je »Jugoslovanski okupaciji« napisal uvod (s. 5—12), ki je nekje strnjen v besede: »Kot Italijani... čutimo večji patos v vstaji CLN... Nimamo težav priznati, da »Slavo« (beri Jugoslovan) čuti nasprotno«. Besede izražajo subjektivno, čustveno sodbo, ki je nekje aprioristična. Vprašanje pa je, ali je to Cervanijevo mnenje, da ne rečem sodba, tudi objektivno utemeljeno.

Sodim, da objektivno gledano spor okrog Trsta, tako imenovano »tržaško vprašanje«, leži v odgovoru na vprašanje, in v tem smo si Italijani in Jugoslovani edini, kaj odloča: ali mesto ali zaledje, kadar gre za nacionalno mešana ozemlja. Italijani branijo tezo: mesta so centri civilizacije, kulture, napredka, ta odločajo. Naša teza pa je: mesta so mešana, leže na robu strnjene slovenskega, hrvaškega naselitvenega ozemlja, so kot otoki, ki ne morejo odločati brez širokega zaledja, ker ne morejo živeti brez njega. (O tem več: Fr. Zwitter, »Nacionalni problem v habsburški monarhiji«, S. M. 1963, s. 23 dalje). Žal so italijanski pisatelji, zgodovinarji in pisci vsaj v formulacijah glede našega stališča še vedno pristranski, ker ne poznajo do dna naših argumentov, ker jim je naš jezik hermetično zaprt in dobromisleči kot Schiffrer — v to vrsto spada tudi Maserati — se morajo posluževati naših študij v nalašč za to pripravljenih prevodih. Priznati jim moramo dobro voljo. S tega vidika smo lahko veseli Cervanijevega mnenja: »Nimamo težav priznati, da Jugoslovan čuti nasprotno.«

Ne bom se spuščal v podrobno ocenjevanje Maseratijevega dela. Nosi znake pridnosti, zbral je vse, kar je mogel zbrati, dal si je prevesti iz »Zgodovinskega časopisa« leta 1963 članek dr. M. Mikuža o problemu naših zahodnih meja v času NOB, navedel vse važne zgodovinske fakte iz obravnavane periode, toda nekaterim njegovim formulacijam, ocenam, izhodiščnim točkam, ki mečejo luč na vse delo, bi le rad dodal drugačno, našo razlago, dasi si ne lastim v tem nezmotljivosti, ker je obdobje tudi za nas z zgodovinskega vidika še »sub iudice«.

Vsa knjiga nekje le skuša dokazati tezo, postavljeno na strani 26: »Totalna aneksija Julijske krajine z delom Videmske province... (beri Beneška Slovenija)... so tradicionalne aspiracije slovenskega nacionalizma, meščanske imperialistične tendence.«

Da dokaže svojo trditev o slovenskem nacionalizmu (s. 2), se Maserati sklicuje na članek v »Stato operaio« (1934 — VIII, št. 8), ki ga je napisal Matteo (Osservazioni sulle note sulla Slovenia). Matteo je Ivan Regent in imenovani članek najdemo sedaj preveden v slovenščino z vsemi opombami v njegovih zbranih spisih »Poglavja iz boja za socializem«, Ljubljana 1958, str. 391—400. Bom kratek! Regent je v tem članku kritiziral članek »O Sloveniji« v isti reviji, ki ga je napisal član KPJ, Slovenec. V njem je opisal slovenske dežele, razbitost in približno površino, ki se kar ujema z našimi statistikami itd. In vendar je imel tudi Regent svoj prav. »Slovenije« kot republike ni bilo, še upravne enote ne. Bili so Slovenci, razbiti na štiri države, in Regent je kot revolucionar menil prav, ko je člankarju očital: kaj meriš, kaj preštevaš, Slovenija mora šele nastati in to kot zahteva izjava treh partij po samoodločbi, odcepitvi in združitvi. Samo socialistična revolucija more dati priliko za to samoodločbo in združitve! — Regent samo pove v članku, da kritizira »aprioristično postavljanje« Slovenije, bi skratka rekli. In še to: Regent je priznal pravico samoodločbe tudi neslovenskim manjšinam na slovenski zemlji.

Tu bi moral Maserati omeniti izjavo treh partij iz leta 1934. In povedati, da je ta nekje dopolnitev leninskega načela samoodločbe-odcepitve, saj pravi, da se bodo KPJ, KPI in KPA borile za »združitve Slovencev«. Tu je problem in tega tudi mnogi borci italijanske rezistence ne razumejo. Od leta 1941 se KPS sklicuje na izjavo treh partij (glej samo »Slovenski poročevalec« 1941, 1942!), NOB postane samoodločba. Aktivna samoodločba, ne samo plebiscitarna a la plebisciti po prvi svetovni vojni, npr. na Koroškem, v Sleziji itd., ko so oddajali glasovnice za to ali za drugo državo. Oborožena samoodločba, šlo je za glavo! Ta ni bila enkratni akt (oddaja glasovnice), trajala je od 1941—1945. Odvijala se je tudi v Maseratijevi Julijski krajini, v Trstu, v samem mestu, v Gorici itd. Dobila je večino in to po septembru 1944 tudi večino italijanskega proletariata v Trstu. To je priznal sam Togliatti npr. na V. kongresu KPI 29. 12. 1945, dasi je dodal, da se ne strinja z odločitvijo tržaškega proletariata.

Zdi se mi, da to, kar je »Matteo« hotel leta 1934 v svojem članku v »Stato operaio«, se je v času NOB izpolnilo! Izpolnila se je izjava treh partij o »samoodločbi«, o »združitvi« Slovencev. Maserati to najvažnejšo izjavo citira le v opombi

pod 3 na strani 86 in jo komentira in oceni takole: »Jugoslovanska interpretacija pravice samoodločbe izpade kot enostranska tako po teoretični kot po praktično politični ravni.« Maserati ne navaja dokazov za to trditev.

Kako je NOB interpretirala v »teoriji« samoodločbo, sem omenil: Sama borba je postala samoodločba. »Praktična« aplikacija bi bila vprašanje, kolikor zadeva italijanski del prebivalstva, boljše italijansko rezistenco v Trstu, Gorici itd. Toda ali ni naša NOB že pred italijansko rezistenco, ki se je začela šele po septembru 1943, vabila italijanske antifašiste v svoje vrste? Iskala je in imela stike z italijanskimi antifašisti zlasti v Trstu, in to že leta 1942? Zlasti s člani KPI. Ali ni NOB pomagala ustanovljati septembra 1943 prve italijanske enote? In ko je nastal CLN, ali ni iskala z njim rešitve za mobilizacijo vseh sil proti nacifašizmu? O vsem tem je bilo govora že pri oceni Fogarjeve knjige, ki jo Maserati pozna in citira.

Če se tržaški CLN, ko nima ne sil ne stikov z Istro in Reko, začne proglašati za predstavnika vse Julijske krajine, kakšna praktična aplikacija samoodločbe pa je to? In ko začne braniti rapalske meje in zahteva njihovo priznanje, tudi o tem sem že govoril pri oceni Fogarja, ko je v vsej »Julijski« že odločalo slovensko in hrvaško ljudstvo razen v mestih, kjer je pa vsaj glede »rezistence« okupatorju imelo primat, saj CLN ne more pokazati do aprila 1945 na **nikake** akcije?

V isto vrsto spada formulacija »revolucionarni entuziazem ekspanzije, ki noče kompromisov!« »Ekspanzije?« Enote NOB in organizacija političnih odborov OF ni prestopila meja zaključenegega etničnega ozemlja! Kompromisi? Ali »koordinacijski komiteji« niso bili kompromisi?

Končujem, toda mimo »slabe prikrite želje po maščevanju nad tlačitelji od večraj«, ki naj bi tudi bila gibalo NOB in KPS, ne morem. Maserati naj le preišče, kako je naše ljudstvo septembra 1943 pomagalo umikajoči se italijanski vojski, da ni padla v roke nacistom. Celó generalom, ki so vodili borbo proti NOB npr. Ceruttiju, Masiniju... Kako je NOB takoj začela organizirati bivše vojake itd. Da, ena izjema pa je bila: Onim, ki so imeli krvave roke, ljudstvo ni moglo prizanašati.

Zal je v Maseratijevi knjigi le preveč sodb in mnenj, ki nosijo pečat nekega posploševanja, kar knjigi ni v čast. Trudi se braniti linijo tržaškega CLN, ki jo pa sam CLN za Zgornjo Italijo ni vedno odobral. Toda pri tem bi moral avtor upoštevati resnična, objektivna dejstva.

Ivo Juvančič

France Filipič, »**Pohorski bataljon**«. Poglavlje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji. Ljubljana 1963. Založil zavod »Borec«. Strani 481 s slikami.

Zgodovina Pohorskega bataljona s svojim tragičnim koncem 8. januarja 1943 spada med največje epopeje slovenskega partizanstva. Veliko avtorjev se je že ukvarjalo z njo v daljših ali krajših sestavkih, toda najbolj se je vanjo poglobil France Filipič. Ko se je začel z njo ukvarjati in prodirati vanjo vedno bolj, se je lotil celo beletristične obdelave usode pohorskih borcev. Toda vedno znova se je vračal k zgodovinski obdelavi, kakor da le z njo more izpričati njihovo veličino. Tako je prav v tej obliki ustvaril doslej najboljše delo o Pohorskem bataljonu. Za desetletnico njegovega tragičnega konca je prvič izdal o njem posebno knjigo, ki je obsegala dobrih 200 strani. Po desetih letih, ko je medtem temeljito raziskoval zgodovino bataljona in nabral mnogo novega gradiva, je izdal novo knjigo s skoraj enakim naslovom, toda po obsegu še enkrat debelejšo. V njej je z novimi spoznanji izpopolnil staro podobo, zraven pa je bataljon še trdeneje zasidral v prostoru, na katerem je deloval. V novi knjigi je res ohranil pri posameznih poglavjih stare naslove, toda dodal jim je še nekaj novih in stara močno raztegnil, tako da je nova podoba bataljona postala jasnejša in nazornejša. Morda bo za tretje desetletje po žalostnem koncu Pohorskega bataljona napisal še tretjo knjigo, ki bo še večja in še nazornejša podoba našega partizanstva v severni Sloveniji. Vnaprej mu želimo veliko sreče pri zbiranju novega gradiva in hkrati uspehov pri pisanju te še popolnejše knjige o tragičnem in junaškem Pohorskem bataljonu.

Filipićevo delo o Pohorskem bataljonu, ki je bilo nagrajeno s Kajuhovo nagrado, je nedvomno resno delo in sad dolgotrajnega ter temeljitega preučevanja. Zanj ni samo pregledal najrazličnejših arhivskih zbirk, temveč je tudi sam osebno obiskal mnogo ljudi in se pri njih neposredno informiral o dogodkih, ki jih obravnava. Na